

Industrializácia Slovenska a životné prostredie v období komunistického režimu[#]

Michal Barnovský*

V príspevku sa pokúsim načrtnúť niektoré súvislosti medzi industrializáciou Slovenska¹ po druhej svetovej vojne a životným prostredím. Na úvod k tejto problematike, ktorá nebola doteraz predmetom historického výskumu,² uvediem niekoľko stručných poznámok všeobecného charakteru o priemyselňovaní Slovenska. Takmer celá prvá polovica 20. storočia nebola priaznivo naklonená priemyselnému rozvoju Slovenska. Prerušovali ho ekonomické krízy, vojnové pustošenie i politické prevraty. Priemyselná revolúcia zasiahla Uhorsko, ktorého súčasťou bolo aj územie Slovenska, neskôr ako západoeurópske krajiny i západnú časť habsburskej monarchie. Až koncom 19. a začiatkom 20. storočia sa industrializačný proces urýchlil prijatím zákonov na podporu zakladateľského ruchu a v predvečer prvej svetovej vojny aj v dôsledku zbrojárskych požiadaviek. Zaostávajúci charakter ekonomiky Uhorska a v jeho rámci aj Slovenska vo vzťahu k západným krajinám sa však nezmenil. Vzápätí nasledovali vojnový rozvrát, rozpad Rakúsko-Uhorska a povojnová hospodárska kríza (1921–1923).

Priemysel na Slovensku po vzniku Československa sa ocitol v nových podmienkach. Stratil dve dôležité opory – pomoc zo strany štátu vo forme daňových úľav, subsidií, štátnych objednávok atď. a značnú časť predošlých trhov. Nástupnícke štáty po roku 1918 ohradili vnútorné trhy colnými bariérami v záujme ochrany vlastnej priemyselnej výroby. Na domácom trhu sa priemysel na Slovensku dostal do pozície „rovného s rovným“ s priemyselnými podnikmi v českých krajinách, čo bolo pre neho ako ekonomicky slabšieho partnera nevýhodou. Z Rakúsko-uhorskej monarchie zdedené rozdiely v stupni priemyselnosti medzi Slovenskom a českými krajinami sa v priebehu 20. rokov 20. storočia ešte prehĺbili. Priemyselná zamestnanosť na Slovensku dosiahla úroveň z roku 1913 až v rokoch 1929–1930. Po čiastočnom priemyselnom vzostupe nastal počas veľkej hospodárskej krízy (1930–1933) pokles výroby. V pokrízových rokoch sa proces industrializácie obnovil. Roku 1937 priemyselná zamestnanosť prekročila úroveň z roku 1930, a tým aj stav pred prvej svetovej vojny.

Vzostupný trend pokračoval aj v období vojnovjej Slovenskej republiky a kulminačný bod dosiahla priemyselná výroba a zamestnanosť roku 1943. Výroba vzrástla oproti roku

[#] Táto štúdia bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV – 51-017105. Slovensko v 20. storočí.

* PhDr. Michal Barnovský, DrSc. – vedúci vedecký pracovník; Historický ústav SAV v Bratislave (histbam@savba.sk).

1 Vzhľadom na to, že do pojmu industrializácia sa často vkladá rôzny obsah, upozorňujem čitateľa, že v tejto štúdii sa používa ako synonymum industrializačnej fázy vývoja ekonomiky, keď na tvorbe národného dôchodku a zamestnanosti stúpa podiel priemyslu a klesá podiel poľnohospodárstva. To znamená, že do industrializácie časovo zahŕňame fakticky hospodársky vývoj Slovenska počas celého obdobia komunistického režimu.

2 Pokiaľ ide o Slovensko po druhej svetovej vojne, zaoberá sa problematikou životného prostredia jedine práca historika J. Mlynárika (1994), ktorý zároveň upozorňuje na potrebu historického spracovania tejto témy. Samotná publikácia má však v podstate publicistický charakter. Obsahuje komentáre J. Mlynárika v rozhlasovej stanici Slobodná Európa z rokov 1983–1988.

1937 o 62,8 % a priemyselná zamestnanosť o 51 %. Nových závodov sa síce veľa nevybudovalo, ale mnohé z existujúcich sa lepšie využili, rozšírili alebo zmodernizovali. Industrializačný proces v tomto období ovplyvnili viaceré okolnosti, predovšetkým vojnová konjunktúra, zmeny na európskych trhoch spôsobené vojnou a napokon aj podpora priemyslu zo strany štátu. Od polovice roku 1944 až do konca vojny priemyselná výroba klesala v dôsledku bombardovania, evakuácie strojov a pozemných bojových operácií na území Slovenska. V priemere za rok 1945 dosiahla len asi jednu tretinu z objemu v roku 1943 (Faltus – Průcha, 1967, s. 365). Skromné výsledky v spriemyselnovaní Slovenska od začiatku 20. storočia do roku 1946 dokumentujú údaje o podiele obyvateľstva prislúchajúceho k priemyslu, remeslám a stavebníctvu na celkovej skladbe obyvateľstva. V roku 1910 tento podiel predstavoval 17,8 %, roku 1930 19,1 % a roku 1946 22,7 %. Slovensko aj po skončení druhej svetovej vojny bolo poloagrárnou krajinou. Poľnohospodárske obyvateľstvo tvorilo takmer polovicu (48,1 %) populácie (Faltus – Průcha, 1967, s. 278).

V 20. rokoch 20. storočia prevládal názor, podľa ktorého Slovensko malo byť akýmsi poľnohospodárskym doplnkom priemyselne vyspelých českých krajín. V 30. rokoch sa postupne od tejto tézy upustilo a čoraz častejšie zaznievala požiadavka podpory industrializácie Slovenska. Politické a ekonomické zmeny po obnove Československej republiky roku 1945 umocnili presvedčenie o potrebe spriemyslenenia Slovenska. Túto myšlienku si osvojili všetky vtedajšie politické strany a bola zakotvená vo viacerých dokumentoch programového charakteru: v programovom vyhlásení druhej Fierlingerovej vlády v novembri 1945, „budovateľskom“ programe vlády Klementa Gottwalda v júli 1946, dvojročnom pláne atď. Slovenskí komunisti z politických a ekonomických dôvodov boli najdôslednejšími zástancami plánovitej industrializácie. Očakávali od nej rozšírenie štátneho sektoru a svojho politického vplyvu, upevnenie stability štátu a riešenie „slovenskej otázky“. Na druhej strane najväčšie výhrady k spriemyselnovaniu Slovenska vznikali v kruhoch blízkyh Československej strane národne socialistickej. Vyslovovali sa obavy, aby sa Slovensko neindustrializovalo na účet českých krajín, aby sa tu nebudoval „skleníkový priemysel“, ktorý nevydrží konkurenciu a bude bremenom pre štát.

Po februárovom prevrate 1948 sa komunisti zbavili akejkolvek oponentúry svojej hospodárskej politiky a industrializáciu Slovenska uskutočňovali podľa vlastných predstáv. Pravda, museli pritom rešpektovať veľmocenské záujmy Moskvy v podmienkach studenej vojny, čo sa prejavilo v tempe industrializácie a jej zameraní. Komunistická strana Slovenska (KSS) chápala spriemyslenenie Slovenska ako celoštátnu a celonárodnú úlohu, to znamená, že mala byť súčasťou celoštátnej hospodárskej politiky, uskutočňovať sa mala z celoštátnych zdrojov a mobilizáciou všetkých vrstiev národa. Výskum verejnej mienky v roku 1949 ukázal vysokú mieru dôvery obyvateľstva v industrializáciu ako prostriedku hospodárskeho a národného povznesenia Slovenska. Na otázku, pokladáte spriemyslenenie Slovenska za prospešné pre rozvoj nášho národa, 79 % respondentov odpovedalo áno a iba 5,5 % nie, zvyšok respondentov odpovedal neviem. Medzi úradníkmi a zriadencami počet kladných odpovedí dosahoval dokonca vyše 90 % a medzi robotníkmi 85 %. Vzhľadom na to, že šlo o štátom riadenú a plánovanú industrializáciu, dôležité je zistiť vzťah občanov k plánovaniu. Z prameňa rovnakého druhu vyplýva, že myšlienka plánovania na začiatku komunistického obdobia bola síce menej populárna ako industrializácia Slovenska, ale dosahovala relatívne vysoký stupeň konsenzu. Princíp plánovaného hospodárstva schvaľovalo 42,5 % z celkového počtu opýtaných a 60 % z počtu tých respondentov, ktorí mali elementárne poznatky o plánovaní (Barnovský, 2004, s. 493–494). Industrializácia a plánovanie – na rozdiel od kolektivizácie poľnohospodárstva a politického systému – mali teda pomerne vysokú mieru podpory spoločnosti.

Spriemyslenie krajiny je prirodzeným historickým procesom v určitom štádiu spoločenského vývoja, podmienkou a súčasťou modernizácie spoločnosti. Súčasne je diverzifikačným faktorom, rozširuje paletu profesií, vynucuje si zmeny v hospodárstve, urbanizácii, doprave, civilizačnom rozvoji a v sociálnom rozvrstvení spoločnosti. V komunistickom systéme, ako napísal slovenský historik Ľubomír Lipták (1997, s. 75), „sú všetky štandardné príznaky modernizácie proklamované, ale vyňaté z kontextu, proporcií, a tým deformované. Reálne existujúca dynamika moderných zmien je deformovaná do predstavy o možnosti ľubovoľnej akcelerácie“. Faktom však zostáva, že v slovenských podmienkach upútal pozornosť tento model modernizácie nielen komunistov, ale aj mnohých nestraníkov, najmä ľavicovo a národne orientovaných intelektuálov práve tým, že sľuboval v rekordne krátkom čase prekonať zaostávanie Slovenska a premeniť ho na priemyselne a civilizačne vyspelú krajinu.

Charakteristickou črtou modernizácie je sociálna mobilita. Tá v podmienkach štátneho socializmu nadobudla obrovské rozmery. Podiel robotníkov na celkovom počte ekonomicky aktívnych osôb na Slovensku mal stúpajúcu tendenciu počas celého komunistického obdobia. Ešte výraznejší kvantitatívny vzostup zaznamenali nefyzicky pracujúci zamestnanci, ktorých podstatnú časť tvorili príslušníci inteligencie. Rápidne klesal počet poľnohospodárskeho obyvateľstva a súkromných roľníkov, prebiehala urbanizácia. Zanikli nielen kapitalistickí podnikatelia, ale aj súkromní remeselníci, živnostníci a príslušníci slobodných povolání. Vznikli nové sociálne skupiny družstevní roľníci a tzv. socialistická inteligencia. Značná časť týchto zmien a sociálnych presunov súvisela s prirodzeným ekonomickým rozvojom, s industrializáciou krajiny, odstránením agrárnej preľudnenosti, zvyšovaním produktivity práce v poľnohospodárstve v dôsledku mechanizácie mnohých poľnohospodárskych prác, rozvojom terciárnej sféry atď. Druhá časť sociálnej mobility bola výsledkom „budovania socializmu“, plodom donucovacích a administratívnych opatrení a diskriminácie. Do robotníckej triedy sa včlenili vyvlastnení podnikatelia, bývalí súkromní živnostníci, ale aj politicky nespohľadliví úradníci. Trieda družstevných roľníkov sa utvárala pod silným ekonomickým a administratívnym nátlakom. Do riadiacich funkcií sa vyzdvihovali robotnícke kádre priamo z výroby atď.

Takáto sociálna mobilita bola výsledkom realizácie sovietskeho modelu modernizácie, ktorý bol popretím predchádzajúceho vývoja a uskutočňoval sa totalitnými metódami. Od samého začiatku bol rozporuplný a postupne vyústil do slepej uličky. Stal sa opakom modernizácie, konzervoval a reprodukoval existujúci stav. V tejto súvislosti mnohí spochybňujú modernizáciu v ekonomike počas komunistického režimu. Tvrdia, že „išlo skôr o civilizačný progres“, a „nie o uplatnenie modernizačných trendov v ekonomike, čoho najlepším potvrdením bola likvidácia trhových vzťahov, kapitalový monopol štátu a v dôsledku toho i ďalších deformácií, vzdŕľovanie sa od ekonomickej úrovne aj tých európskych krajín, ktoré pred druhou svetovou vojnou stáli v rebríčkoch za ČSR“ (Holec, 1997, s. 99). Uvedené tvrdenie by si zaslúžilo širšie zdôvodnenie a upresnenie. Poznamenajme, že jeho záver sa týka Československa ako celku a v jeho rámci českých krajín, a nie poloagrárneho Slovenska. Modernizácia ekonomiky Slovenska po druhej svetovej vojne bola nemysliteľná bez industrializácie. V tomto zmysle môžeme hovoriť o uplatnení modernizačných prvkov v ekonomike Slovenska napriek tomu, že chýbalo riadne trhové prostredie, tým viac, že miera ekonomického rastu, najmä do začiatku 60. rokov 20. storočia bola pomerne vysoká, čím sa aspoň čiastočne zmiernili rozdiely medzi ekonomickým potenciálom Slovenska a západnými priemyselne vyspelými krajinami. Ešte väčší pokrok sa dosiahol počas komunistického režimu v ekonomickom,

sociálnom a kultúrnom vyrovnávaní Slovenska a českých krajín.³ Je pravdepodobné, že v trhovách podmienkach a ekonomického liberalizmu by výsledky v tomto smere boli skromnejšie. Naznačuje to aj 20-ročný hospodársky vývoj Slovenska v medzivojnovom období. Ak posudzujeme však socialistickú industrializáciu a modernizáciu vôbec z dlhodobého hľadiska a tak povediac z pozícií konečného výsledku, potom je zrejme, že šlo o nákladnú industrializáciu bez moderných priemyselných odborov a technológií, s nevýhodnou a energeticky a materiálovo náročnou priemyselnou štruktúrou, ktorá bola aj ekologickou záťažou. Bola to modernizácia bez trhového prostredia, konkurencie, podnikateľskej vrstvy a občianskej spoločnosti, teda bez vnútorných hnacích síl, tie suplovali zásahy zvrchu (direktívny systém riadenia). Negatívne následky priemyselnej štruktúry, vybudovanej po roku 1948, sa znásobili po rozpade sovietskeho bloku, strate východných a juhovýchodných trhov a po radikálnom zredukovaní zbrojnej výroby koncom 80. a začiatkom 90. rokov 20. storočia, ktorá mala na Slovensku značné zastúpenie.⁴

V ďalšej časti príspevku sa budem zaoberať ekologickým aspektom industrializácie. Ako upozornil americký ekonóm Julian L. Simon (2006, s. 228–229), znečistenie životného prostredia nie je produktom modernej doby. Existovalo aj predtým, ale malo inú podobu. Najhoršie znečistenie predstavovali choroby vyvolávané mikroorganizmami, ktoré sa rozširovali kontaminovanou pitnou vodou, choroboplodnými zárodkami vo vzduchu a hmyzom. Ďalším zdrojom znečistenia ovzdušia boli prachové častice, ktoré vznikali spaľovaním fosílnych palív. Rovnako by nebolo správne spájať zhoršenie životného prostredia iba s obdobím komunistického režimu, pretože aj predchádzajúca etapa industrializácie Slovenska nebola z ekologického hľadiska „čistá“. Napríklad, handlovskí baníci nielen pracovali, ale aj žili v prašnom prostredí. Vzhľadom na to, že boli problémy s odbytom prachového uhlia, vybudoval podnik v rokoch 1911–1914 v bezprostrednej blízkosti veľkobane vlastnú elektrárňu. V analýze *Život handlovského baníka (sociálny výskum)*, ktorú vypracoval Oblastný útvar pre Slovensko Česko-slovenského ústavu práce začiatkom roku 1950, sa v tejto súvislosti uvádzalo: „Prach je jedným z najväznejších činiteľov, ktorý pôsobí na vzhľad, prostredie mimo práce, hygienu a spokojnosť zamestnancov... Vzniká tým, že odpadové a menej cenné uhlie sa v kalorickej elektrickej centrále spaľuje a z komínov elektrárne vychádza popol a dym. Podľa rôznych údajov denne vychádza z komínov 15–20 vagónov tohto prachu. Pretože komíny sú nízke (cca 5 m), silnejšie častky tohto prachu padajú hneď dolu na závod, ostatok vietor odnáša na obec a blízke okolie asi v okruhu 5 km. Prachom je najviac postihnutá Stará kolónia... Avšak aj ostatok obce nim trpí. ... Prach všeobecne preniká všade tam, kde má prístup vzduch. Znamená to teda, že sa dostáva do bytov, skriň a jedál. V Starej kolónii je takto úplne znemožnené vetranie, no i pri zatvorených oknách je potrebné utierať prach aspoň každé dve hodiny, ak má byť vyzeráť slušne. Obyvatelia bývajúci blízko závodu sa sťažovali, že ráno, keď stávajú, majú na tvári celú vrstvu prachu“.⁵

Handlová nebola jediným prípadom, ktorý komunistický režim zdedil z minulosti. Horšie však bolo, že ekologicky problémovými sa stávali aj mnohé nové závody, kde sa už nedalo vyhovoriť na kapitalistické dedičstvo. Patrila k nim aj hlinikáreň v Žiari nad

3 Podrobnejšie údaje nájde čitateľ vo viacerých prácach a štatistických publikáciách. Na tomto mieste uvediem aspoň dva príklady. Roku 1948 vytvorený národný dôchodok na Slovensku v prepočte na jedného obyvateľa dosahoval 61,2 % vytvoreného národného dôchodku na jedného obyvateľa v českých krajinách a roku 1989 85,7 %. Hrubá priemyselná výroba na Slovensku na jedného obyvateľa roku 1948 dosahovala 48,4 % hrubej priemyselnej výroby na jedného obyvateľa v českých krajinách a roku 1989 89 % (Průcha, 2003, s. 26).

4 Zbrojná výroba v Československu predstavovala v bežných cenách roku 1987 29,3 mld. Kčs a roku 1992 5,0 mld. Kčs. Slovensko v obidvoch rokoch sa podieľalo na celoštátnej zbrojnej výrobe 60 % (Mesároš, 1996, s. 212).

5 Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond ÚV KSS – GT, kartón (ďalej kart.) 2205, fascikel (ďalej fas.) 552.

Hronom, ktorá dostala názov Závod (neskôr Závody) Slovenského národného povstania (SNP). O výstavbe závodu sa začalo uvažovať už v polovici roku 1950, keď Výskumný ústav kovov v Prahe pripravil hrubé odhady investičných nákladov, údaje o potrebách hlavných surovín a elektrickej energie. Podnet na výstavbu závodu v ČSR prišiel aj zo strany Sovietskeho zväzu na zasadnutí Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) v novembri 1950 (Mlynárik, 1994, s. 150). Vzhľadom na to, že ČSR nemala bauxit, surovinu na výrobu hliníka, v januári a máji 1951 sa konali rokovania v Prahe a Budapešti o dodávke maďarského bauxitu a spočiatku aj kysličníka hlinitého. Hospodárska rada pri ÚV KSČ a vláda definitívne rozhodli o výstavbe hliníkárne južne od Sv. Kríža nad Hronom 28. apríla 1951 a v novembri 1951 sa začalo s výstavbou.⁶ Prečo sa závod nevybudoval v Maďarsku, kde sa nachádzal bauxit a vyrábali kysličník hlinitý, ale v Československu, resp. na Slovensku, dodnes presne nevieme. Zrejme tu zohrali dôležitú úlohu strategické činitele a vysoká spotreba hliníka v ČSR. Továreň mala slúžiť predovšetkým na zbrojnú výrobu. Hliník ako strategický výrobok podliehal v tom čase embargu zo strany západných štátov.

V období studenej vojny sa všetko utajovalo. Aj výstavba Závodu SNP v Žiari nad Hronom podliehala istým utajeniam. Jednotlivé objekty sa označovali krycím menom: Stavba mladých – meniareň I., Engels I. – elektrolýza I. atď. Ani robotníci spočiatku nevedeli, aká to bude továreň. V novinách a rozhlase sa o závode hovorilo anonymne. V auguste 1953 otvorila prevádzku časť závodu. V máji 1954 začala prevádzku zlievareň, v októbri anodáreň, roku 1956 tepláreň a koncom roka 1957 kysličníkáreň, vyrábajúca oxid hlinitý, ktorý sa predtým dovážal z Maďarska. V auguste 1958 bol slávnostne odovzdaný do prevádzky celý závod. Ďalšia etapa výstavby závodu sa začala roku 1967 budovaním druhovýroby (Ratkoš, 1978, s. 219–227).

Politickí a hospodárski činitelia, no aj širšia verejnosť spočiatku ekologický aspekt industrializácie takmer vôbec nevnímali v dôsledku nízkeho stupňa priemyselnosti krajiny a preferovania rýchleho rastu výroby. Výstavbu nových závodov nesprevádzali ekologické stavby a zariadenia. Dymiace továrenské komíny na umeleckých dielach a plagátoch v 50. rokoch 20. storočia boli skôr symbolom hospodárskeho napredovania Slovenska ako varovaním pred škodlivými následkami znečisťovania ovzdušia. Práve prípad Závodu SNP v Žiari nad Hronom sa stal pre vládnuce kruhy akýmsi prvým upozornením, že pri výstavbe nových závodov treba dbať aj na ochranu životného prostredia. Už v rokoch 1953–1955 sa totiž ukázalo, že pri výrobe hliníka vznikajú zdraviu škodlivé plyny, ktoré obsahujú kysličník uhoľnatý, kysličník siričitý, fluór a niektoré ďalšie. Zvlášť škodlivo pôsobili zlúčeniny fluóru, ktorých koncentrácia v priestoroch elektrolýzy vysoko prekračovala prípustnú normu. Škodlivé plyny unikali aj do širšieho okolia závodu až do 15 km v závislosti od sily a smeru vetra a nepriaznivo pôsobili na živočíchy a vegetáciu. V obci Horné Opatovce, ktorá sa nachádzala v bezprostrednej blízkosti závodu, bolo postihnutých 90 % dobytky a vyhynuli včely. Dobytok bol čiastočne postihnutý aj v obciach Ladomer a Vieska.⁷ Emisie poškodzovali ovocné a lesné porasty, ktoré postupne odumierali. Lekári upozorňovali, že ak sa nenájde spôsob zachytávania

6 Pôvodne sa kalkulovalo s tým, že závod bude umiestnený na dvoch miestach, vo Sv. Kríži nad Hronom (od roku 1955 Žiar nad Hronom) a v lokalite Modrého Kameňa. V októbri 1951 na odporúčanie sovietskych expertov sa rozhodlo umiestniť celý závod v priestore Sv. Kríža nad Hronom (Ratkoš, 1978, s. 218).

7 Dnes Ladomerská Vieska.

a zneškodňovania škodlivých plynov, u zamestnancov budú vznikať choroby z povolania, predovšetkým tzv. fluoróza.⁸

Úmerne s dokončovaním závodu a zvyšovaním výroby rástli aj negatívne účinky, čo vytváralo nepriaznivú politickú situáciu medzi obyvateľmi blízkeho okolia i v samotnom závode. To všetko nútilo vedenie závodu i stranícke a štátne orgány zaoberať sa touto otázkou. Od roku 1955 sa Závod SNP v Žiari nad Hronom často dostával na program rokovania Krajského národného výboru (KNV) v Banskej Bystrici, Zboru povereníkov, vlády, ministerstva hút a rudných baní a Byra ÚV KSS. Jednotlivé analýzy potvrdili, že ide o zložitý problém, ktorého dôležitosť sa podcenila. Ukázalo sa totiž, že pri tejto technológii výroby hliníka aj v zahraničí zápasili so škodlivými inhalátmi, ale s týmto problémom vopred kalkulovali, preto dokázali zredukovať škodlivé účinky na prírodu a človeka. Závody tohto druhu umiestňovali v lokalitách s dobrou prírodnou ventiláciou, čo najďalej od sídlisk a bez nároku na poľnohospodárske využitie blízko ležiacej pôdy. Škodlivé účinky fluórových plynov redukovali znížením ich koncentrácie prostredníctvom vysokých komínov a ich odsávaním a neutralizáciou. V prípade Závodu SNP v Žiari nad Hronom sa nezvolila najšťastnejšia lokalita. Závod sa nachádzal v kotline medzi Štiavnickými a Kremnickými vrchmi, v ktorej podľa meteorologických pozorovaní bol výskyt bezvetria v jeseni a zime až 30–40 % a od najbližšej obce bol vzdialený sotva 200 m. Komisia SAV, ktorá bola poverená preskúmať túto otázku, v liste Karolovi Bacílkovi, prvému tajomníkovi ÚV KSS, z 21. mája 1956 konštatovala, že „pre pracujúcich v hale na elektrolyzu sú neudržateľné pracovné podmienky po stránke zdravotnej“. Súčasne navrhovala: „Keďže nie je žiadnej záruky, že v dohľadnom čase sa technológia výroby po stránke zdravotnej neškodne vyrieši, odporúčame v záujme zdravia obyvateľstva, aby sa vážne uvažovalo o presťahovaní obce Horné Opatovce na vzdialenejšie miesto od závodu“.⁹

V ďalších rokoch sa hlavná pozornosť sústredila na otázku zhotovenia nového zariadenia na odsávanie a neutralizáciu škodlivých vedľajších produktov pri výrobe hliníka. Trvalo však 10 rokov než nové odsávacie a neutralizačné zariadenie začalo pracovať (1966). Jeho účinnosť sa však pohybovala na úrovni 50–70 %, takže problém nebol definitívne vyriešený.¹⁰ Na základe uznesenia vlády ČSR č. 188 zo dňa 9. marca 1960 sa zriadil v okolí závodu účelový štátny majetok na pozemkoch postihnutých exhalátmi a pozmenil sa sortiment pestovaných poľnohospodárskych kultúr. Rastlinná výroba sa zamerala najmä na obilniny, ktoré sú odolné škodlivým účinkom exhalátov. O osude obce Horné Opatovce sa po dlhom váhaní definitívne rozhodlo vyhláškou č. 18 Zb. z 26. februára 1963, ktorá nariadila vysťahovanie obyvateľov. Vtedy mala obec 1 090 obyvateľov. V nasledujúcich rokoch ich počet prudko klesol v dôsledku čoho sa roku 1966 zrušila základná škola a o rok neskôr aj materská škola. Najviac obyvateľov sa presťahovalo do Žiaru a Hliníka nad Hronom. Obec úradne zanikla roku 1969. Jej chotár sa pričlenil k mestu Žiar nad Hronom (Ratkoš, 1978, s. 251, 295, 296). Zásadná zmena v závode a v jeho vplyve na životné prostredie nastala až po modernizácii výroby a nástupe nových technológií. Akousi nepríjemnou pamiatkou na najkritickejšie obdobie výroby hliníka z ekologického a zdravotného hľadiska je takmer 45 m vysoký kopec s rozlohou

8 SNA, fond ÚV KSS, kart. 924, fas. 353/12. Zasadnutie Byra ÚV KSS 22. 6. 1956. Správa o zdraví škodlivých plynov, vznikajúcich v Závode SNP v Žiari nad Hronom; Správa Povereníctva zdravotníctva z 13. 10. 1955 o hygienickej situácii v Závode SNP v Žiari nad Hronom.

9 SNA, fond ÚV KSS, kart. 924, fas. 353/12. Zasadnutie Byra ÚV KSS 22. 6. 1956. Správa komisie SAV o škodlivých účinkoch odpadových produktov v Závode SNP Žiari nad Hronom.

10 SNA, fond ÚV KSS, kart. 1 390, fas. 1 334/19. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 9. 7. 1974. Súhrnná koncepcia starostlivosti o životné prostredie v SSR vo vzťahu k príprave šestej päťročnice.

40 ha, ktorý obsahuje viac ako 8 miliónov ton kalu a približne milión kubických metrov alkalických vôd (Jancura, 2007).

Negatívne účinky odpadových látok vznikajúcich pri výrobe hliníka na prírodu, živočíchov a napokon aj na človeka sa prejavili rýchlo a v zjavnej podobe, preto Závod SNP v Žiari nad Hronom sa stal prvým varovným signálom. Podobnú úlohu zohral aj bratislavský Slovnaft, taktiež produkt socialistickej industrializácie. Pôvodne, podľa rozhodnutia Ústrednej plánovacej komisie 14. apríla 1948, sa rafinéria mala vybudovať v Zablatí pri Trenčíne. Neskôr sa koncepcia zmenila a určila sa nová lokalita Vlčie hrdlo, ktoré vtedy ležalo mimo územia Bratislavy. Spočiatku sa rátalo s plánovanou kapacitou 150 000 ton spracovanej ropy za rok, ktorá bola viacnásobne prekročená po niekoľkých rokoch. Výroba v Slovnafte sa začala 1. augusta 1957. Roku 1959 zažil prvú haváriu na kraku. Už predtým sa pri meraniach zistili úniky ropných látok do spodných vôd, ale nálezy neboli dostatočne zaznamenané v správach. Rastúce znečistenie roku 1961 zasiahlo druhý zdroj pitnej vody v Podunajských Biskupiciach, ktorý napokon bol úplne znehodnotený. Aby sa zabránilo rozšíreniu znečistenia spodných vôd, okolo Slovnaftu sa v 70. rokoch vybuďoval prstenec studní, ktoré odčerpávali spodné vody. Podľa niektorých prameňov až do vybudovania čistiarne vôd (1986) unikalo do Dunaja značné množstvo ropy. Slovnaft sa stal najväčším znečisťovateľom v Bratislave nielen podzemných a povrchových vôd, ale aj ovzdušia najmä úletmi oxidu siričitého a sírovodíka. Jeho plynné emisie roku 1972 tvorili väčšinu plynných emisií v Bratislave (Budaj, 1987, s. 7, 33–35).

Zrekonštruovať obraz životného prostredia v 50. a v značnej miere aj v 60. rokoch je pomerne ťažké pre nedostatok údajov. V tom čase sa ekologickým otázkam venovala minimálna pozornosť, neexistoval pravidelný monitoring, mnohé údaje sa utajovali. Jednotlivé prípady znečistenia ovzdušia a tokov sa začali skúmať až vtedy, keď vznikla nejaká havária alebo bezprostredné ohrozenie ľudského zdravia bolo očividné. Na začiatku 60. rokov 20. storočia k veľkým znečisťovateľom ovzdušia na Slovensku patrili predovšetkým tieto závody: už spomínaný Závod SNP v Žiari nad Hronom. Zo všetkých elektrolyzér (pecí) unikalo do ovzdušia za 24 hodín asi 2 400 kg fluóru vo forme škodlivých zlúčenín a ich koncentrácia v okolitých obciach väčšinou prevyšovala stanovenú normu; Elektrárň Nováky, n. p. Zemianske Kostolany a závod v Handlovej. Spolu v roku 1961 vyprodukovali 122 950 ton popolčeka a arzénových zlúčenín; Slovenské magnezitové závody, n. p. Košice so závodmi v Košiciach, Jelšave a Hačave, ktoré vyprodukovali ročne 30 300 ton exhalátov; Chemické závody W. Piecka, n. p. Nováky spolu s ďalšími dvoma závodmi v Handlovej a Žiline vypustili do ovzdušia roku 1961 7 680 ton chlóru, karbidového prachu, popolčeka a kyslíčnika siričitého; Chemické závody J. Dimitrova, n. p. Bratislava vypustili do ovzdušia 8 813 ton emisií, najmä sírouhlíka a sírovodíka. K veľkým znečisťovateľom ovzdušia patrili aj cementárne.¹¹

Vedúce politické a štátne orgány evidovali narastanie znečisťovania ovzdušia tuhými a plynnými látkami a v rokoch 1960–1962 prijali niekoľko uznesení na zamedzenie tohto negatívneho trendu. Obsah škodlivín v ovzduší sa mal znížiť už do roku 1965. Uznesenia určili konkrétne kontrolné úlohy vedúcim pracovníkom závodov a národným výborom, pričom koordináciu úloh a opatrení mali vykonávať plánovacie komisie národných výborov. S týmto cieľom sa pri krajských a okresných plánovacích komisiách vytvorili odborné komisie na ochranu prírody, čistoty vôd a ovzdušia ako pomocné orgány. Previerky vo vybraných závodoch vykonané Oblastným oddelením štátnej kontroly a štatistiky v druhej polovici roku 1962 ukázali nedostatočné plnenie prijatých uznesení.

11 SNA, fond ÚV KSS, kart. 1 096, fas. 475/14. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 21. 12. 1962. Správa o výsledku previerky plnenia úloh uložených uzneseniami Politického byra ÚV KSČ a uzneseniami vlády na riešenie problémov znečisťovania ovzdušia vo vybraných závodoch a podnikoch na Slovensku.

Jednotlivé závody na príkaz zhora síce vypracovali krátkodobé a dlhodobé plány opatrení na postupné znižovanie prašnosti, ale realizácia hlavných opatrení buď značne zaostávala, alebo vôbec nebola zabezpečená. Na zníženie škodlivých úletov do ovzdušia neboli vytvorené potrebné podmienky. Mnohé závody nemali na hlavných zdrojoch úletu exhalátov zachytne zariadenia pre nedostatok financií, iné preto, že neboli dostatočne motivované, často chýbali aj meracie prístroje a pod.

Tak ako skrachovala tretia päťročnica (1961–1965), stroskotali aj plány na zníženie znečistenia ovzdušia škodlivinami vznikajúcimi v procese výroby. Aj pod vplyvom tohto neúspechu prijalo Národné zhromaždenie 7. apríla 1967 zákon č. 35/1967 Zb. o opatreniach proti znečisťovaniu ovzdušia. Závody a organizácie, ktoré znečistili ovzdušie, mali platiť ročné poplatky. Tieto pozostávali zo základného poplatku a prirážky podľa oblastí, v ktorých bolo ovzdušie znečistené. V prípade, že nevykonali včas alebo vôbec opatrenia, ktoré im uložila štátna technická inšpekcia ochrany ovzdušia, platili ešte navyše pokuty. Poplatky a pokuty ukladali okresné národné výbory alebo nimi poverené mestské národné výbory. Pri ministerstve lesného a vodného hospodárstva sa zriadila Štátna technická inšpekcia ochrany ovzdušia ako kontrolný orgán s celoštátnou pôsobnosťou, ktorý kontroloval zariadenia na ochranu čistoty ovzdušia a množstvo úletov škodlivín. Roku 1973 prijalo Federálne zhromaždenie nový vodný zákon (č. 138/1973 Zb.), ktorý bol prísnejší v otázke znečisťovania vôd a rozšíril právomoc štátnych orgánov pri udeľovaní pokút. Pripúšťal však výnimky so súhlasom vlády, kým znečisťovateľ nezíska prostriedky na výstavbu čistiarenských kapacít alebo na zmenu technológie. Tie sa žiadateľom väčšinou poskytovali, preto znečisťovanie vôd odpadovými látkami pokračovalo, ba dokonca sa zvyšovalo.

Približne od začiatku 70. rokov 20. storočia možno pozorovať istý posun v nazeraní na životné prostredie. Bol vyvolaný viacerými faktormi. V tom čase mnohé problémy životného prostredia nadobudli globálny charakter. V západných demokratických krajinách sa o ekologických otázkach vášnivo diskutovalo, vznikali hnutia ochrancov prírody a neskôr aj „zelené“ politické strany. O probléme sa nedalo ďalej mlčať aj z vnútroštátneho hľadiska, pretože devastácia životného prostredia v Československu už dosiahla vysoký stupeň a začala najmä v Česku nadobúdať regionálny charakter (severné Čechy, Praha). Oficiálna komunistická propaganda postupne opúšťala tézu o devastácii prírody ako produktu kapitalistického spôsobu výroby, ale zároveň vnucovala spoločnosti myšlienku, že vedeckotechnická revolúcia v podmienkach socializmu vyrieši aj ekologickú otázku a spôsobí kapitalizmu nové komplikácie. Skutočný vývoj bol opačný. Ako upozornil Miroslav Vaněk (1996, s. 14–15), v 70. a 80. rokoch 20. storočia sa rozišli cesty krajín sovietskeho bloku a priemyselne vyspelých západných krajín. Kým prvé zo zotrvačnosti pokračovali v extenzívnom rozvoji, v podstate nemenili ekonomickú štruktúru a zdroje rastu, čo viedlo k zvyšovaniu energetickej a materiálnej náročnosti a k nepriaznivým ekologickým následkom, druhé reagovali na ropnú a hroziacu ekologickú krízu postupnou reštrukturalizáciou výroby a tým, že sa ich hospodárstvo adaptovalo na rýchle sa meniace podmienky a na novú etapu technologického pokroku, čo im umožnilo riešiť aj mnohé ekologické problémy.

Nepriaznivý stav životného prostredia bol výsledkom hospodárskej politiky najmä v 50. rokoch, keď sa zo strategických dôvodov a veľmocenských záujmov Moskvy preferovala výstavba ťažkého priemyslu na Slovensku. Treba však dodať, že slovenskí politici i národohospodári podporovali tento trend priemyselného vývoja. Domáhali sa výstavby metalurgických závodov na Slovensku v nádeji, že sa tým vytvoria nové pracovné príležitosti a vybuduje základňa pre spracovateľský priemysel (Barnovský, 1998). „Normalizačné“ stranícke a štátne vedenie si na začiatku 70. rokov dostatočne

neuvedomovalo ekonomický a politický dosah ekológie, ale pod vplyvom zahraničia a v dôsledku pokročilej devastácie životného prostredia bolo nútené častejšie sa zaoberať týmito otázkami. Pokúšalo sa aj o akési komplexné, svojho druhu systémové riešenie, ale nebolo v jeho moci ho uskutočniť, tým viac, že sa zrieklo akýchkoľvek reforiem. Myšlienka o potrebe venovať pozornosť otázkam životného prostredia sa objavila aj v materiáloch XIV. zjazdu KSC (1971, s. 125). V dňoch 3.–15. mája 1971 sa v Prahe, Ostrave a Katoviciach konalo sympóziu *O problémoch životného prostredia človeka*, ktoré usporiadala Európska hospodárska komisia OSN. V tom istom roku vznikli pri národných vládach – pri vláde Slovenskej socialistickej republiky (SSR) a vláde Českej socialistickej republiky (ČSR) – Rady pre životné prostredie ako poradné a iniciatívne orgány. Analogická Rada vznikla pri Rade vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP).

Slovenská vláda uložila roku 1972 príslušným ministerstvám, aby v nasledujúcom roku vypracovali súhrnné koncepcie ochrany a rozvoja životného prostredia. Úvodným materiálom k týmto prácam sa stala *Prognóza životnej úrovne do roku 1990*, ktorá bola vypracovaná pod gesciou Slovenskej plánovacej komisie koncom roku 1971. Elaboráty pripravené jednotlivými ministerstvami prerokovala Rada pre životné prostredie pri vláde SSR 24. januára 1974. Na základe týchto materiálov predložilo Ministerstvo výstavby a techniky elaborát s názvom *Súhrnná koncepcia starostlivosti o životné prostredie v SSR vo vzťahu ku príprave 6. päťročného plánu* (1976–1980). Vláda SSR ho prerokovala 21. mája a prijala k nemu osobitné uznesenie pod číslom 150. Predsedníctvo ÚV KSS sa materiálom zaoberalo 9. júla 1974.¹²

Tento rozsiahly dokument je vlastne prvým dokumentom, ktorý poskytuje pomerne ucelený obraz o stave životného prostredia na Slovensku, zvyrazňuje vytypované problémy z hľadiska ich závažnosti a vyúsťuje do návrhu opatrení na zlepšenie životného prostredia v 6. päťročnici. Od jeho schválenia sa zdokonalila aj kontrolná činnosť, ktorú uskutočňovali Štátna technická inšpekcia ochrany ovzdušia, Hydrometeorologický ústav a hygienické služby. Podľa tohto prameňa celkové množstvo emisií roku 1972 predstavovalo 1,285 mil. ton, z toho 597 tisíc ton tuhých exhalátov a 688 tisíc ton plyných exhalátov. Jednotlivé odvetvia národného hospodárstva Slovenska sa na znečisťovaní ovzdušia tuhými exhalátmi podieľali takto: energetika 27 %, teplárne, elektrárne a kotolne priemyselných podnikov 33 %, čierna a farebná metalurgia 10 %, priemysel stavebných hmôt 6 %, ostatné priemyselné odvetvia 9 %, železničná doprava 1 %, domáce kúreniská a blokové kotolne 14 %. Pokiaľ ide o plyné emisie, 90 % z nich tvorí kyslíčnik siričitý (SO₂). Na celkových emisiách SO₂ sa jednotlivé skupiny zdrojov podieľali takto: energetický priemysel 25 %, teplárne, elektrárne a kotolne priemyselných závodov 34 %, čierna a farebná metalurgia 2 %, koksovne a plynárne 1 %, spracovanie ropy a ostatná chémia 7 %, železničná doprava, domáce kúreniská a blokové kotolne 31 %. Z uvedených údajov vyplýva rozhodujúca úloha energetiky, teplární a priemyslu na znečisťovaní ovzdušia.

Značný výskyt tuhých emisií bol podmienený vysokou popolnatosťou uhlia. Zachytávanie tuhých emisií bolo z technického hľadiska vyriešené. Neboli však v dostatočnom množstve inštalované odlučovače a zachytávacie zariadenia. Úroveň zachytávania plyných emisií bola veľmi nízka. Do ovzdušia sa prakticky vypúšťali v takom množstve, v akom vznikli.¹³ Čiastočné odlučovanie bolo iba v prípade fluórových exhalátov (výroba hliníka) a škodlivín z výroby umelých hnojív. Oxid siričitý sa v tom čase

12 SNA, fond ÚV KSS, kart. 1 390, fas. 1 334/19. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 9. 7. 1974. Súhrnná koncepcia starostlivosti o životné prostredie v SSR vo vzťahu k príprave 6. päťročného plánu.

13 Ešte roku 1986 z celkového množstva vypúšťaných plyných škodlivín sa zachytávalo len asi 5,1 %. Najhoršia situácia bola so zneškodňovaním oxidu siričitého. V kontrolnej správe z 22. 4. 1987 sa uvádzalo, že tento proces bol už technicky zvládnutelný, „ale náročné ekonomické problémy bránia jeho realizácii (Žatkuliak, 1999, s. 159).

na Slovensku nezachytával vôbec. Neuskutočňovalo sa ani odsirowanie spalín vo veľko-elektrárnach, pretože išlo o zdĺhavý proces s následným zdražením vyrábanej elektrickej energie. Nadmernými koncentraciami škodlivín v ovzduší bolo na Slovensku postihnutých 515 tisíc osôb, čo je 12 % obyvateľstva; z toho v Západoslovenskom kraji vrátane Bratislavy 15 %, v Stredoslovenskom kraji 11 % a vo Východoslovenskom kraji 8 %. Podrobnejšie analýzy ukázali, že v každom kraji je priemysel lokalizovaný do oblastí, ktoré mali pre rozptyl exhalátov nepriaznivé geomorfologické a meteorologické podmienky. Najviac zasiahnuté emisiami boli nasledujúce lokality a regióny: Bratislava, Košice – Jelšava, Ponitrie (Nováky – Handlová), Považie, Pohronie a Rudňany – Krompachy. V *Súhrnnej koncepcii starostlivosti o životné prostredie* sa v tejto súvislosti uvádzalo: „Ovzdušie s dopadom na celé životné prostredie v týchto priestoroch je už tak devastované, že treba nielen zabrániť ďalšej koncentrácii zdrojov exhalátov v ich areáli, ale vykonať všetky ekonomicky únosné opatrenia pre ozdravenie ovzdušia“.¹⁴

Najväčším znečisťovateľom ovzdušia Bratislavy bol chemický a petrochemický priemysel. 85 % Bratislavčanov bolo v dosahu nadmerných exhalácií. V priestore Košice – Jelšava najväčšími znečisťovateľmi boli Východoslovenské železiarne a Slovenské magnezitové závody v Košiciach, Lubeníku a Jelšave. V tomto priestore sa koncentrovalo veľké množstvo prašných emisií zo spaľovacích procesov a magnezitového prachu. Vo všetkých obvodoch Košíc bola prekročená prípustná hranica exhalátov a v Jelšave a Lubeníku dokonca 18-násobne. Zdrojom znečisťovania v tomto regióne boli ešte Železorudné bane Rudňany, Kovohuty Krompachy a Elektrárň Vojany. V oblasti Ponitria ťažiskovými zdrojmi znečisťovania ovzdušia boli Elektrárne v Novákoch a Zemianskych Kostolánoch a Chemické závody W. Piecka v Novákoch. Vážnym problémom na Považí bolo územie Oravy, kde hlavnými zdrojmi exhalátov boli Kovohuty Istebné a Široká. V dôsledku klimatických podmienok bola exhalátmi z výroby ferozliatin zamorená takmer celá Oravská dolina. Pohronie devastovali predovšetkým splodiny z výroby hliníka v Žiari nad Hronom.

Celková výška škôd spôsobených znečistením ovzdušia sa odhadovala na 910 mil. Kčs, z toho na zdraví obyvateľstva 150–200 mil. Kčs, na poľnohospodárskych kultúrach 40–50 mil. Kčs a na lesných porastoch tiež okolo 40–50 mil. Kčs. Devastovaných bolo približne 28 500 ha lesných porastov, z toho 19 000 ha bolo silno kontaminovaných exhalátmi fluórových solí, fluorovodíka a kyslíčnika siričitého v oblasti Žiaru nad Hronom. Poľnohospodárstvo bolo zasiahnuté najmä priemyselnými emisiami. Najmenej 120 tisíc ha ornej pôdy bolo vystavených škodlivým účinkom inhalátov. Najvyšší stupeň poškodenia pôdy spôsobil magnezitový priemysel.

Dokument ďalej poukazoval na nepriaznivú situáciu v znečisťovaní vodných tokov vypúšťaním odpadových vôd s obsahom nečistôt, na kritický stav v tomto smere riek Nitry, Váhu a Hronu, na nedostatok pitnej vody a na ohrozenie najvýznamnejšieho zdroja podzemných vôd v strednej Európe, Žitného ostrova, infiltráciou chemických látok. Upozorňoval na narastanie hlučnosti vo viacerých lokalitách a na problém likvidácie priemyselných a domových pevných odpadov, ktoré rastú trojnásobne rýchlejšie ako výroba a počet obyvateľov. V úpravňách rúd a uhlia v Československu sa ročne tvorilo 4,2 mil. ton hlušiny. Elektrárne, teplárne, parné trakcie dopravy a priemyselné závody produkovali ročne 10,2 mil. ton popolovín, čo bola tretia najväčšia produkcia na svete, hneď po USA (25 mil. ton) a SRN (11 mil. ton).

Koncepcia ochrany čistoty ovzdušia vychádzala z toho, že celkové množstvo emisií vo väzbe na rozvoj jednotlivých odvetví bude stúpať do roku 1979 a v ďalších rokoch sa stabilizuje a začne mierne klesať. Predpokladalo sa, že roku 1980 bude množstvo emisií vyššie oproti roku 1972 o 1,7 % a roku 1990 nižšie o 3 %. Malo sa však zmeniť zloženie

---

14 Tamže.

emisii tým, že pevné exhaláty sa znížia do roku 1980 na 60,2 % a do roku 1990 na 41,4 % a plynne sa zvýšia do roku 1980 o 37,6 % a do roku 1990 o 45 %. Zlepšenie sa malo dosiahnuť modernizáciou palivovo-energetickej základne prechodom energetických centráľ z tuhých na kvapalné palivá, zemný plyn a jadrovú energiu, predbežnou úpravou palív, najmä odsírením, zmenou technológií výroby a odlučovaním tuhých a zachytávaním plyných emisii s možnosťou ich ďalšieho využitia. Na základe analýz prioritných problémov sa vytypovali investičné úlohy na 6. päťročnicu (1976–1980).

Kontrolné správy o plnení úloh vyplývajúcich z uznesenia vlády č. 150 roku 1974 k *Súhrnnej koncepcii starostlivosti o životné prostredie* sa predkladali každý rok, takže štátne a stranické orgány boli o stave životného prostredia a tendenciách jeho vývoja dobre informované. V *Kontrolnej správe za rok 1979* sa o. i. uvádzalo, že úroveň znečistenia ovzdušia sa napriek doteraz realizovaným opatreniam oproti roku 1975 nezmenila, „pričom v niektorých oblastiach sú zjavné tendencie zvyšovania prachného znečistenia a v oblasti Košíc i SO₂ ... Súhrnne možno konštatovať, že nielen vo vybraných oblastiach, ale ani na celom území SSR sa v posledných rokoch nepodarilo realizovať opatrenia takého druhu, ktoré by výrazne pozitívne ovplyvnili čistotu ovzdušia“.¹⁵ Celkovo počas 6. päťročnice vzrástli emisie na území Slovenska o 8,1 % a za 10 rokov (1971–1980) o 32,2 %, z toho tuhé emisie vzrástli o 18,1 % a plynne o 39,8 %. Zo siedmich priestorov osobitne sledovaných slovenskou vládou, ktoré boli zaťažené viacerými druhmi škodlivín nad normou prípustných koncentrácií, šesť zaznamenalo v 70. rokoch ďalšie zvýšenie emisii. Iba v priestore Žiaru nad Hronom a jeho okolí sa množstvo emisii mierne znížilo. Rast znečisťovania ovzdušia a neplnenie úloh schválených vládou vysvetľovali kompetentné orgány predovšetkým tým, že sa nepodarilo zmeniť palivovo-energetickú základňu, ktorá bola založená prevažne na vysoko sírnatom a nízkokalorickom uhli s vysokým obsahom popolovín. Ropná kríza zabrzdila prechod na nepevné palivá. Okrem toho sa zvýšili emisie z domácností, z kotolní obytných domov a najmä z rastu motorizácie, ktoré roku 1980 dosahovali 12 % z celkového počtu emisii. Nedostatok odlučovacích a zachytávacích zariadení a problémy so zvládnutím plyných emisii, najmä oxidu siričitého boli ďalšou príčinou zvyšovania znečisťovania ovzdušia. Tým sa v podstate eliminovali prínosy, ktoré sa dosiahli v rokoch 1976–1980 z nárastu jadrovej energie a zo zvýšenia spaľovania plynu.

Roku 1980 bolo na Slovensku 129 zdrojov škodlivín bez akejkoľvek odlučovacej techniky a 372 zdrojov už s nevyhovujúcou odlučovacou technikou.¹⁶ Najhorší stav bol v Stredoslovenskom kraji, kde 90 podnikov a závodov nebolo vybavených vyhovujúcou odlučovacou technikou. Z nich najznámejšími boli: cementárne v Banskej Bystrici, Ladcoch, Lietavskej Lúčke, Kovohuty Istebné a Široká, magnezitky v Lovinobani a Hačave, ChZWP v Novákoch a Závod SNP v Žiari nad Hronom. V Západoslovenskom kraji bolo takých závodov 22, o. i. cementárne Horné Slnie a Stupava, Niklová huta v Seredi, Duslo Šaľa atď. Aj vo Východoslovenskom kraji ich bolo 22: magnezitky v Jelšave, Lubeníku a v Košiciach, cementárne v Bystrom a Turnianskom Podhradí, Východoslovenské železiarne v Košiciach, Železorudné bane, závody v Rudňanoch a v Nižnej Slanej, elektrárň vo Vojanoch atď. Za znečisťovanie ovzdušia bolo v roku 1980 vybratých 43 mil. Kčs poplatkov a 3 mil. Kčs pokút.

Situácia v ostatných zložkách životného prostredia nebola lepšia. Čistota tokov sa zhoršovala. Dĺžka úsekov tokov s kvalitou značne znečistenej vody (III. a IV. triedy čistoty) vzrástla z 1 808 km v roku 1970 na 2 321 km roku 1980. Množstvo odpadových

15 SNA, fond ÚV KSS, kart. 1582, fas. 13. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 9. 9. 1980. Kontrolná správa o plnení úloh, vyplývajúcich z uznesenia vlády SSR č. 150/1974 k *Súhrnnej koncepcii starostlivosti o životné prostredie*.

16 V tom nie sú zahrnuté zdroje emisii oxidu siričitého zo spaľovacích procesov.

vôd za uvedené obdobie sa zvýšilo o 47 %, ale čistených odpadových vôd iba o 37 %. Podľa ukazovateľa BSK₅ (biochemická spotreba kyslíka) vzrástlo evidované znečistenie vôd zo 151 000 ton roku 1970 na 202 300 ton roku 1980, t. j. o 47,7 %.¹⁷ Rovnako sa zvýšila hlučnosť, narastali problémy s tuhým odpadom, pokračovalo znehodnocovanie pôdneho fondu eróznymi procesmi a emisiami škodlivín, pribúdalo devastovaných lesov. Magnezitový popolček v okolí Jelšavy a Lubeníka postupne úplne zničil 1 250 ha poľnohospodárskeho a 6 650 ha lesného pôdneho fondu.¹⁸

Príslušné rezorty roku 1982 vypracovali novú *Súhrnnú koncepciu starostlivosti o životné prostredie na obdobie 7. päťročnice (1981–1985) s výhľadom do roku 2000*. Vláda SSR ju prerokovala a schválila 31. marca 1982. Pre 7. päťročnicu sa stanovili tieto hlavné zásady a ciele:

1. „Udržať a skvalitňovať životné prostredie ako dôležitý úsek životnej úrovne v súlade cieľovými programami národného hospodárstva“.
2. Nepripustiť zhoršovanie kvality ovzdušia, vôd a pôdy na území, kde sa prekračujú normami stanovené koncentrácie a dôsledne chrániť územia s veľmi kvalitným životným prostredím, ktoré sa využívajú alebo v budúcnosti využijú na rekreačné účely a liečbu.
3. Postupne likvidovať najväčšie zdroje znečistenia v priestoroch, lokalitách a v úsekoch tokov s výrazne narušeným životným prostredím.
4. Na ostatnom území Slovenska povoliť nevyhnutné narastanie škodlivín z bežného rozvoja hospodárstva len do výšky normou povolených hodnôt.
5. Posilniť postavenie národných výborov pri usmerňovaní a kontrole ochrany a tvorby životného prostredia.

Podľa spomínaného dokumentu kľúčovou úlohou starostlivosti o životné prostredie v SSR na obdobie 7. päťročnice (1981–1985) s výhľadom do roku 2000 bolo: pri ďalšom náraste priemyselnej výroby udržať stav životného prostredia približne na úrovni roku 1980 a v najviac postihnutých oblastiach znížiť množstvo škodlivých látok v ovzduší. V priebehu ďalších 15 rokov podstatne skvalitniť životné prostredie. S výrazným znížením emisií počas 7. päťročnice sa kalkulovalo v okolí Jelšavy, s miernym v Bratislave, Košiciach, Žiari nad Hronom a v priestore Dolnej Oravy. V oblasti Hornej Nitry sa nepredpokladali zmeny do roku 1985, pretože sa vtedy nepoznala ekonomicky únosná likvidácia oxidu siričitého. V priestore Rudňany – Krompachy sa dokonca rátalo s nevelkým zvýšením emisií.¹⁹

Výsledky 7. päťročnice z ekologického hľadiska neboli oslňujúce, aj keď sa v nich objavili aj pozitívne črty. Kvalita vodných tokov sa skôr zhoršila ako zlepšila, o. i. aj v dôsledku zaostávania výstavby čistiarní odpadových vôd a vyše 500 havarijných znečistení. Stav lesných porastov sa zhoršil. 17 % lesov bolo zdevastovaných a 11 % ohrozených. Pokiaľ ide o čistotu ovzdušia, podarilo sa udržať celkové množstvo inhalátov na úrovni roku 1980 a investičnými opatreniami znížiť znečistenie ovzdušia v Bratislave o 11 %, v Žiari nad Hronom o 5 %, v Hornej Nitre o 7,5 % a na Strednom Spiši o 15 %. Významnejšie zníženie emisií sa podarilo dosiahnuť na Dolnej Orave a v Jelšave. Zvýšilo sa však znečistenie ovzdušia v ďalších priestoroch a lokalitách, takže celkový počet obyvateľov vystavených znečistenému ovzdušiu nad prípustnú normu vzrástol z 12 na

17 V jednotlivých riekach bolo nasledujúce zvýšenie: v Dunaji z 25,2 na 47,9 tisíc ton, vo Váhu z 77,2 na 81,2 tisíc ton, v Hrone z 25,6 na 30,5 tisíc ton, v Bodrogu a Hornáde z 23,0 na 42,9 tisíc ton.

18 SNA, fond ÚV KSS, kart. 1632, fas. 374/13. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 4. 5. 1982. Súhrnná koncepcia starostlivosti o životné prostredie v SSR na obdobie 7. päťročnice s výhľadom do roku 2000.

19 Tamže.

takmer 15 %. Zvýšili sa aj priemyselné a komunálne odpady, ktoré sa iba v nepatrnnej miere využívali ako druhotné suroviny.

Slovenská vláda prijala 22. novembra 1985 uznesenie č. 290 k *Súhrnnej koncepcii tvorby a ochrany životného prostredia SSR na 8. päťročnicu (1986–1990) s výhľadom do roku 2000*. Tento dokument neobsahoval nijaké nové ciele, iba predĺžil časový horizont cieľov stanovených na 7. päťročnicu: „udržať kvalitu životného prostredia vcelku na území SSR a celkové množstvo vypúšťaných škodlivín minimálne na úrovni dosiahnutej v roku 1985, a to aj pri ďalšom rozvoji výrobných síl; vytvárať predpoklady na jej zlepšenie po roku 1990“. Do roku 2000 sa mal dosiahnuť stav, v ktorom by sa kvalita základných zložiek životného prostredia pohybovala v rámci hodnôt stanovených normami a obnovila by sa ekologická stabilita krajiny, t. j. „schopnosť ekologických systémov prevažne vlastnými mechanizmami vyrovnávať rušivé civilizačné vplyvy na prevažnej časti územia SSR“. Nanovo sa vymedzili najviac znečistené oblasti sledované vládou. Okrem Bratislavy, ktorá bola zaradená aj do celoštátne sledovaných oblastí, zostali nimi aj naďalej Horná Nitra, okolie Žiaru nad Hronom, Košice a Stredný Spiš. Pribudli k nim Ružomberok, Sereď – Šaľa a Strážske – Vranov.²⁰ V oblasti Dolnej Oravy a Jelšavy, ktoré do roku 1985 tiež patrili k osobitne sledovaným, sa teraz mala venovať pozornosť odstraňovaniu dôsledkov dlhodobého pôsobenia škodlivín, teda ich rekultivácii. Okrem toho sa určili aj osobitne sledované lokality.²¹ Schválil sa štátny program ekologických investícií na 8. päťročnicu vo výške 17,6 mld. Kčs, z toho na Slovensko pripadlo 6,4 mld., čo bolo viac ako dvojnásobok v porovnaní s predchádzajúcou päťročnicou (XVII. zjazd, 1986, s. 204).

Ak vychádzame z údajov Európskej hospodárskej komisie OSN, potom v roku 1982 bolo Slovensko na treťom mieste v Európe v znečistení ovzdušia na jedného obyvateľa (Budaj, 1987, s. 1). V tejto súvislosti treba poznamenať, že stav životného prostredia v Česku bol horší ako na Slovensku v dôsledku vyššieho stupňa priemyselnosti krajiny, väčšieho počtu starších závodov, no najmä preto, že sa na jeho území ťažilo 96 % uhlia a lignitu, takmer 100 % uránovej rudy, koncentrovalo 100 % výroby brikiet a 86 % výroby elektrickej energie z celkovej ťažby a výroby v Československu. Na Slovensku bola z ekologického hľadiska najhoršia situácia v Bratislave, pretože sa tu kumulovalo niekoľko faktorov poškodzujúcich životné prostredie (znečistené ovzdušie a vody, vysoká hlučnosť, odpady). Jej ovzdušie bolo najznečistenejším. Na celom území mesta prekračovali najvyššiu povolenú koncentráciu predovšetkým tieto škodlivé látky: oxid siričitý (SO_2), oxid uhoľnatý (CO), oxid dusíka (NO_x) a tuhý spad. Najväčšími zdrojmi znečistenia boli chemické a petrochemické závody. V centrálnych častiach mesta mala na znečistení ovzdušia rozhodujúci podiel doprava. Chemický a petrochemický priemysel zároveň znečisťoval povrchové vody a ohrozoval kvalitu podzemných vôd. Dopravný hluk tu rušil takmer 50 % bytov. Vážnym problémom bolo uskladňovanie a likvidácia pevných odpadov. Výskumy v Bratislave potvrdili zhoršenie zdravotného stavu obyvateľstva, najmä vo štvrtiach, ktoré boli postihnuté znečistením ovzdušia (Budaj, 1987). Preto nie je náhoda, že práve v hlavnom meste Slovenska sa roku 1987 zrodila ekologicko-politická publikácia *Bratislava nahlas*.

Stranícke a štátne vedenie v Prahe a Bratislave malo dostatok informácií o stave životného prostredia v jednotlivých regiónoch a o rizikách a nebezpečenstvách z toho vyplývajúcich, ale obyvateľstvo vedelo iba to, čo videlo, resp. bezprostredne pociťovalo. Nepoznalo príčiny a škodlivé následky devastácie prírody. Politické vedenie blokovalo

20 Znečisťovateľmi ovzdušia a vôd v uvedených mestách boli predovšetkým Severoslovenské celulóžky a papierne a Bavlárské závody V. I. Lenina v Ružomberku, Niklová huta v Sereďi, chemické závody Duslo Šaľa a Chemko Strážske a drevospracujúci závod vo Vranove Bukóza.

21 Výsledky 7. päťročnice a údaje o zámeroch 8. päťročnice v ekologickej oblasti sú čerpané z rovnakého prameňa: SNA, fond ÚV KSS, kart. 1 724, fas. 1 665/13. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 17. 12. 1985. Súhrnná koncepcia tvorby a ochrany životného prostredia v SSR na 8. päťročnicu s výhľadom do roku 2000.

informácie o stave životného prostredia z obavy, že by mohli vyvolať znepokojenie občanov. Až od polovice 80. rokov 20. storočia aj pod vplyvom sovietskej „perestrojky“ a „glasnosti“ sa objavilo v odbornej a dennej tlači viac článkov a údajov z problematiky životného prostredia. Úniku informácií sa však nedalo zabrániť a tie sa aj prostredníctvom zahraničných masmédií rozširovali, preto sa postupne zvyšovali aj ekologické poznatky a vedomie. Významnou mierou k tomu prispela už spomínaná publikácia *Bratislava nahlas*, na príprave ktorej sa zúčastnilo okolo 100 autorov a aktivistov z opozičných, mimovládnych i vládnych štruktúr. Išlo o dokument 6. a 13. základnej organizácie Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny v Bratislave, ktorý formuloval základné ekologické problémy hlavného mesta Slovenska v širšom kontexte. Brožúra pozostávala z troch častí: prvá bola venovaná prírodným zložkám prostredia (kvalite ovzdušia, vody, pôdy, ohrozeným prírodným hodnotám); druhá časť sa zaoberala historickým jadrom a centrálnou časťou Bratislavy, architektúrou, výstavbou mesta, jeho priemyslom a dopravou; tretia časť analyzovala sociálne prostredie v Bratislave (kultúrnu infraštruktúru, služby, zdravotníctvo a znevýhodnené sociálne skupiny). Cieľom publikácie bolo vyvolať verejnú diskusiu o ďalšom rozvoji Bratislavy.

Brožúra vyšla v októbri 1987 v dvojtisícovom náklade. Za krátky čas sa zozbieralo na podporu otvorenia verejnej diskusie asi 1 000 podpisov ľudí z mimo i vnútra mocenských štruktúr. V novembri však bola zhabaná dotlač, čo iba zvýšilo záujem verejnosti o publikáciu, ktorá sa začala šíriť medzi ľuďmi prostredníctvom xeroxov a fotokópií. Moc reagovala podráždene. Najprv sa pokúsila autorov a iniciátorov zastrašiť. Celá kauza sa stala predmetom vyšetrovania. Potom hľadala dôkazy na spochybenie vierohodnosti údajov, ktoré publikácia prinášala, ale v tomto smere neuspela (Žatkuliak, 1999, s. 173–179). Napokon rozpútala ideologicko-propagandistickú ofenzívu. Brožúru označila za tendenčný protisocialisticky orientovaný pamflet. V tlačovom orgáne ÚV KSS *Pravde* sa v tejto súvislosti písalo: „... tento tieždokument pre jeho obsah, formu i zámery možno len odmietnuť ako materiál sledujúci úmyselnú, odbornú, dezinformáciu verejnosti s cieľom postupne politicky destabilizovať súčasné úsilie o obnovu dynamického rozvoja spoločnosti“ (Piskorová, 1988). Neschopnosť mocenskej elity riešiť ekologické problémy a jej neochota pristúpiť na dialóg viedli k tomu, že sa ekologické otázky postupne posunuli do politickej roviny z obidvoch strán. Na ekologickej platforme sa začala na Slovensku i v Československu formovať „zelená“ opozícia voči režimu.

Vysoká miera poškodenia životného prostredia v Československu, narastanie ekologických aktivít v spoločnosti a stupňovaný tlak na vládu zo zahraničia, pretože Československo nielen „importovalo“, ale aj „exportovalo“ škodliviny do susedných štátov, nútili stranícke a štátne orgány zaoberať sa ekologickými otázkami. Už na XVII. zjazde KSČ (1986, s. 203–205) a zjazde KSS v marci 1986 (s. 341) sa venovala tejto otázke väčšia pozornosť ako v minulosti. Starostlivosť o životné prostredie sa formulovala ako hospodárska priorita a jedna z kľúčových otázok zvyšovania životnej úrovne. V októbri 1988 sa ustanovila Komisia ÚV KSČ na tvorbu a ochranu životného prostredia, ktorá mala byť poradným, iniciatívnym a koordinačným orgánom ÚV KSČ. O rok neskôr sa konali zasadnutia ÚV KSČ a ÚV KSS, ktoré po prvý raz mali na programe rokovania ako jeden zo samostatných bodov problematiku tvorby a ochrany životného prostredia.²² V správe Predsedníctva ÚV KSČ prednesenej tajomníkom ÚV KSČ Ivanom Knotekom (1989) sa uvádzal aj dôvod: „Je to tak preto, že je predmetom širokého záujmu verejnosti, je neoddeliteľnou súčasťou sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti a významnou politickou otázkou“.

---

22 15. zasadnutie ÚV KSČ sa konalo 11.–12. 10. 1989 a zasadnutie ÚV KSS 16. 10. 1989. Na zasadnutí ÚV KSS predniesol správu Predsedníctva ÚV KSS O politike strany v tvorbe a ochrane životného prostredia v SSR tajomník ÚV KSS Ondrej Šaling.

Hoci zasadnutia obidvoch ústredných výborov strany z vecného hľadiska nepriniesli nič nové do riešenia ekologických otázok, dokumentovali dôležitosť, aká sa im v tom čase pripisovala. Symptomatický bol apologetický charakter referátov prednesených na týchto zasadnutiach. Zdôrazňovali globálny charakter ekologických problémov, ktoré spôsobil „dlhodobý industriálny rozvoj kapitalizmu“. Preto nemožno súhlasiť s tým, „aby tento proces, ktorý je spoločný pre všetky priemyselne rozvinuté krajiny, bol dnes zneužívaný na politický nátlak proti socialistickým krajinám, vrátane Československa“. Poukazovalo sa na to, že KSČ sa už od začiatku 60. rokov zaoberala otázkou životného prostredia, prijímala uznesenia, ale riadiace orgány štátnej správy a podniky nereagovali na upozornenia strany alebo nedôsledne plnili jej uznesenia. Tým sa KSČ akoby zbavovala zodpovednosti za devastáciu prírodného prostredia. Bol to starý trik komunistického establishmentu, keď sa úspechy pripisovali vedúcim orgánom strany a nedostatky a chyby všetkým ostatným. V závere referátu I. Knotek (1989) vyhlásil, že KSČ privíta každú iniciatívu, „ale rozhodne bude vystupovať proti nereálnym, deštruktívnym a vo svojej podstate protisocialistickým postojom, ktoré sa prejavujú v pôsobení niektorých tzv. neformálnych a nelegálnych skupín... Kritizujú všetko a sú proti všetkému, čo je spojené s rozvojom našej socialistickej spoločnosti“.

V posledných rokoch a mesiacoch komunistického režimu vedúce orgány KSČ a KSS skutočne venovali značnú pozornosť ekologickým otázkam, akoby chceli dobehnúť zameškané. Prijímali množstvo rozhodnutí a opatrení na skvalitnenie životného prostredia, ale realita sa príliš nemenila jednak preto, že nefungoval účinný systém riadenia štátnej ekologickej politiky a jednak z toho dôvodu, že osud im už nedoprial čas na realizáciu prijatých rozhodnutí. Hlavná príčina však spočívala v podstate komunistického režimu, v jeho menej výkonnej centrálne riadenej ekonomike, ktorá plytvala surovinami a energiou. Život ukázal, že komunistické krajiny mali viac zdevastované životné prostredie ako štáty s trhovým hospodárstvom a slobodným podnikaním už aj preto, že boli chudobnejšími krajinami.

Záver

Kritický stav životného prostredia v 70. a 80. rokoch 20. storočia bol produktom dlhodobého predchádzajúceho ekonomického vývoja. Na Slovensku predovšetkým výsledkom jeho industrializácie po druhej svetovej vojne. Kľúčovú úlohu zohrali 50. roky. Práve vtedy sa postavili či stavali závody s vysokou energetickou, surovinovou a materiálovou náročnosťou, prípadne sa rozhodlo o výstavbe takýchto závodov. Orientácia na ťažký priemysel vyplynula z ekonomického postavenia Československa v sovietskom bloku a slovenskí politici a národohospodári sa tomu nebránili. Naopak, domáhali sa výstavby viacerých závodov tohto druhu, najmä hutníckych s odôvodnením, že poskytnú pracovné príležitosti a vytvoria základňu pre spracovateľský priemysel. Ekologická stránka výroby sa vtedy nezohľadňovala. Podobné pomery boli v tom čase aj v západných priemyselných krajinách. Devastácia životného prostredia mala vtedy ešte lokálny charakter a vládnuce kruhy na Slovensku ju pokladali za periférny a náhodný jav, s ktorým sa socializmus vyrovná v krátkom čase.

O ekologickej kríze sa začalo hovoriť na Západe koncom 60. a začiatkom 70. rokov. Približne v tom istom čase upútala pozornosť aj odborných a politických kruhov na Slovensku a v Československu. Výsledky boli však rozdielne. Priemyselné krajiny na Západe v dôsledku zdrazenia surovín a palív, najmä ropy v 70. rokoch, ako aj pod vplyvom ekologického hnutia začali reštrukturalizáciou prispôbovať ekonomiku novým podmienkam a venovať značné finančné prostriedky na ekológiu. V priebehu 70. a 80. rokov 20. storočia sa im podarilo skvalitniť životné prostredie. Na Slovensku a v Česko-

slovensku sa síce tiež začalo hovoriť o životnom prostredí, schválili sa plány na zastavenie ďalšieho znečistenia ovzdušia, vody a pôdy, ale zásadný obrat v tomto smere nenastal. Pokračoval extenzívny vývoj ekonomiky, jej štruktúra sa takmer nezmenila. Ukázalo sa, že komunistický režim nie je schopný riešiť tento problém. Slovensko nevyužilo výhody oneskorenej industrializácie na budovanie moderných odborov a technológií a jej výsledky sa stali na viacerých miestach ekologickou záťažou.

Literatúra

- [1] BARNOVSKÝ, M. (1998). Determinanty a problémy industrializácie Slovenska. In Gonč, V. (výkonný redaktor). *Česko-slovenská historická ročenka 1998*. Brno : Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně, s. 149–159. 1998.
- [2] BARNOVSKÝ, M. (2004). Slovenská spoločnosť v zrkadle výskumov verejnej mienky v rokoch 1948–1949. *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 3, s. 469–502.
- [3] BUDAJ, J. (zostavil a redakčne upravil, 1987). *Bratislava nahlas*. Bratislava : 1987.
- [4] FALTUS, J. – PRŮCHA, V. (1967). *Prehľad hospodárskeho vývoja Slovenska v rokoch 1918–1945*. Bratislava : VPL, 1967.
- [5] HOLEC, R. (1997). Ekonomika a modernizácia na príklade Slovenska. *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 1, s. 91–99.
- [6] JANCURA, V. (2007). Neznáma história. Keď pri Žiari vznikla nová vyvýšenina. *Pravda*, 27. 1. 2007, s. 4.
- [7] JAURA, Z. (1988). *Východiská a základné predpoklady socialistickej industrializácie Slovenska*. Bratislava : Veda, 1988.
- [9] KNOTEK, I. (1989). *O politike strany v tvorbe a ochrane životného prostredia*. Správa Predsedníctva ÚV KSČ prednesená I. Knotekom na 15. zasadnutí ÚV KSČ 11.–12. 10. 1989. *Pravda*, 13. 10. 1989, s. 3–4.
- [10] LIPTÁK, Ľ. (1997). Modernizácia Slovenska: národ, štát, spoločnosť. *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 1, s. 71–76.
- [11] MESÁROŠ, O. (1996). Vývoj zbrojného priemyslu v Československu v letech 1945–1992. In Průcha, V. (ed.): *Hospodářský a sociální vývoj Československa (1945–1992)*. Vědecký sborník VŠE v Praze, 1996, roč. 4, č. 3, s. 201–216.
- [12] MLYNÁRIK, J. (1994). *Ekológia po slovensky. Otázky životného prostredia na Slovensku (1948–1988)*. Praha : Danubius, 1994.
- [13] PISKOROVÁ, D. (1988). Nič nového pod slnkom... *Pravda*, 3. 2. 1988, s. 3.
- [14] PRŮCHA, V. (2003). Ekonomické aspekty dělení Československa v letech 1990–2003. *OS – fórum občianskej spoločnosti*, 2003, roč. 7, január, s. 25–34.
- [15] RATKOŠ, P. (ed. 1978). *Dejiny Žiaru nad Hronom*. Martin : Osveta, 1978.
- [16] SIMON, J. L. (2006). *Největší bohatství*. Brno : CDK, 2006.
- [17] *XIV. zjazd KSČ. Praha 25.–29. mája 1971*. Bratislava : Nakl. Pravda 1971.
- [18] *XVII. zjazd KSČ. Dokumenty a materiály*. Bratislava : Nakl. Pravda 1986.
- [19] VANĚK, M. (1996). Nedalo se tady dýchat. Ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1986. Praha: Nakl. Maxdorf, 1996.
- [20] ŽATKULIAK, J. (1999, ed). *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985–1990)*. Bratislava : Vydala Nadácia M. Šimečku a HÚ SAV 1999.

Industrializácia Slovenska a životné prostredie v období komunistického režimu

Michal Barnovský

Abstrakt

Po úvodnej všeobecnej časti o spriemyselnovaní Slovenska ako súčasti jeho modernizácie sa autor pokúsil osvetliť ekologické aspekty industrializácie. Analyzuje ich na príklade niektorých závodov a súhrnne. Každá industrializácia prináša ujmu životnému prostrediu. Socialistická industrializácia Slovenska ho však poškodzovala oveľa viac, pretože preferovala ťažký priemysel s vysokou energetickou a surovinovou náročnosťou a výstavbu nových závodov dlho nesprevádzali ekologické stavby a zariadenia. Ekologickým otázkam sa začala venovať pozornosť až od začiatku 70. rokov 20. storočia. V porovnaní s priemyselne vyspelými západnými krajinami to síce nebol veľký časový sklz, ale výsledky v skvalitňovaní životného prostredia boli značné. Na Slovensku a v Československu pokračovala devastácia prírody až do pádu komunistického režimu, pretože jeho ekonomika sa nedokázala prispôsobiť novým podmienkam po zdražení surovín a palív na svetových trhoch. Roku 1982 bolo Slovensko na treťom mieste v Európe v znečistení ovzdušia na jedného obyvateľa.

Kľúčové slová: industrializácia; Slovensko; ekológia; komunistický režim.

Industrialization of Slovakia and Environmental Issues in the Period of the Communist Regime

Abstract

After introduction concerning common features of Slovak industrialization as part of its modernization the author tries to show the environmental aspects of this process. His analysis is based upon examples of some factories. He states that all sorts of industrialization have a negative influence on environment. But the socialist industrialization of Slovakia caused even more damage because the priority was the development of heavy industry with its energy and raw material exacting character. Also with building new factories there had been no ecological approach. First at the beginning of the 1970s environmental problems aroused some interest. In comparison with industrial Western countries it was not so late but the differences in quality of ecological activities were enormous. In Slovakia as well as in whole Czechoslovakia the devastation of nature continued till the fall of the Communist regime whose economy was not able to follow new conditions after rise in prices of raw materials and fuel on the world markets. In 1982 Slovakia occupied the third place in Europe as to the air pollution on one inhabitant.

Key words: industrialization; ecology; Slovakia; communist regime